

ARİSTOTELES VE İŞ ETİĞİNDEKİ TEMEL DEĞERLERİN DÖNÜŞÜMÜ

Mehmet TÜRKERİ*

ÖZET

Bu makale, iş etiğindeki temel değerlerin dönüşümünü ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Bu dönüşümler, iş yaşamının temelindeki felsefi-etik zemin, iş yaşamındaki negatif-pozitif etik ilkeler, kâr düşüncesinin kapsamı, sosyal sorumluluk fikri ve kapsamı, iş hayatında yer alan bireylerin hakları, sorumlulukları ve değerleri gibi konularla ilgili olarak gerçekleşmiş görünmektedir.

Anahtar Sözcükler: İş etiği, ekonomi, sosyal sorumluluk, mal, servet, iş, cömertlik, ihtişam, paydaş.

ARISTOTLE AND THE TRANSFORMATIONS OF THE MAIN VALUES IN BUSINESS ETHICS

ABSTRACT

This article tries to analyse the transformations of the main values in the ethics of business. These transformations are about philosophical-ethical ground of business, negative and positive principles in business ethics, profit motive and its contain, social responsibility and its contain and function, the rights, responsibilities and values of persons in business life.

Key Words: Business ethics, oikonomikos, chrematisike, social responsibility, wealth, business, liberality, magnificence, stakeholder.

Bu makalenin amacı, iş etiğindeki başlıca dönüşümleri ortaya çıkarmayı ve analiz etmektir. Bu dönüşümler sadece tarihi seyirde değil aynı zamanda aynı periyotta da görülebileceği için etik tarihindeki işle ilgili temel dönüşümler sınırlamasını aşmaktadır. Öte yandan, zaten iş etiğinin, teknik olarak, tarihi çok eskilere gitmez. Biz etik tarihinde işle ilgili bakış açılarından söz ederken bunların –özellikle zıt anlayışların- aynı zamanda her dönem için geçerli olabileceğini hesaba katarak, konunun salt tarihsel olmadığını düşünüyoruz.

---

* Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniv. İlahiyat Fak. Felsefe ve Din Bilimleri Böl. Öğretim Üyesi. E-posta: mehmet.turkeri@deu.edu.tr

Felsefenin gerçek hayatla bağlantısının açıkça görüldüğü alanlardan bir tanesidir, iş etiği. Etik, felsefenin hayatın ‘iyi’ alanındaki soruşturmasını ifade eder. Zira varlık kategorisi kaç şekilde dile getirilebilirse iyi de o kadar şekilde dile getirilebilir.¹ ‘İyi’ alanı, hayatın pek çok yönünü kapsamaktadır. Bireysel olarak insanın yetkinleşmesi, ailenin yetkinleşmesi ve nihai olarak toplumun yetkinleşmesi bu ‘iyi’ alanına dâhildir. Bunlardan ilkinde, bugünkü anlamda ahlâk, ikincisine ev idaresi ya da ev ekonomisi, sonuncusuna siyaset adı verilmektedir. İş etiğinin teknik temelleri değil de kökenleri, ikincisine yani ev idaresi ya da ekonomisiyle ilgili etik anlayışlara dayanıyor görünmektedir. Bu sayılan alanların yetkinleşmesinde kullanılan şeyler, araçsal değere sahiptir. Dolayısıyla onların mutlak anlamda iyi ya da mutlak anlamda kötü kabul edilmesi söz konusu değildir. Mal da bunlardan birisidir.

İş etiğinin, kişi olarak, dayandığı köken ise hiç kuşkusuz Aristoteles (M.Ö.384-322)’tir. Ancak bu durum, işin, geniş anlamda kadim Sümerlerden beri var olduğu gerçeğini dışarıda tutmaz. Sümerlerde geniş çaplı ticaretin ve kayıt tutma etkinliğinin sürdüğü bilinmektedir.² Ancak işle ilgili etik analizin kaynaklarını, ilk ekonomist olarak tanınmayı hak ettiği söylenen, Aristoteles’in düşüncesinde görmekteyiz. Aristoteles’in görüşlerinin iyi analiz edilmesi, tarihi seyirde görülen işle ilgili mutlak anlamdaki negatif bakış açısı ile mutlak anlamda pozitif bakış açılarının durumunu ve haklılığını daha iyi değerlendirmeyi sağlayacaktır.

Ekonominin temel kavramlarından olan malın Aristoteles’teki analiziyle başlayabiliriz. Ekonomiyle ilgili bazı eserlerde, “mal, insanların ihtiyaçlarını doğrudan ya da dolaylı olarak karşılayan her şey” olarak tanımlanmaktadır.³ İhtiyaçları karşılayan ama elle tutulur olmayan ‘servis’ler ya da ‘hizmet’ler de mal kapsamında değerlendirilmektedir.⁴ Aristoteles’e göre, mal, “değeri parayla ölçülen her şey”dir.⁵ Kullanılan şeyler hem iyi hem de kötü bir şekilde kullanılabilir. Zenginlik de kullanılan şeylerdendir; her konuda ona ilişkin erdeme sahip olan kişi onu en iyi şekilde kullanır. O halde zenginliği en iyi kullanacak kişi, mal ve servet konusunda erdeme sahip olandır.⁶ Buradan açıkça

¹ Aristotle, **Ethica Nicomachea**, (Bundan sonra **E.N.** şeklinde atıf yapılacaktır), Translated by W.D. Ross, (**The Basic Works of Aristotle** içinde, Edited by Richard McKeon, Modern Library Paperback Edition, New York, Toronto 2001), I, 1096a; Türkçe çev. **Nikomakhos’a Etik**, çev. Saffet Babür, Ayraç Yay., Ankara 1997.

² Solomon, Robert C., “Business Ethics”, **A Companion to Ethics**, Edited by Peter Singer, Blackwell Publishing, Oxford, Massachusetts 1997, s. 355.

³ Üstünel, Besim, **Ekonominin Temelleri**, Dünya Yay., İstanbul 2000, s. 29.

⁴ Üstünel, **a.g.e.**, s. 29.

⁵ Aristotle, **E.N.**, IV, 1119b.

⁶ A.g.e., IV, 1120a.

anlaşılmaktadır ki, Aristoteles mal ve serveti erdem bakımından incelemektedir. Buradan hareketle onun malı ya da serveti kendi başına bir amaç olarak görmediği açıkça ortaya çıkmaktadır. Ancak bu tutumun malı ya da serveti bizzat kötü olarak gördüğü ve kınadığı sonucu asla çıkarılamaz. O, sadece, bu unsurları erdem bakımından değerlendirmektedir. Ayrıca, insanın mutluluğa ulaşması için temel gereksinimleri karşılayacak şeylerin gerekli olduğunu düşünmekte ve asgari düzeyde malı olmazsa olmaz şart olarak görmektedir. Bundan başka, Aristoteles'in etik kuramında insanın mutluluğa ulaşması için hem zihinsel hem de karakter yönünden bazı erdemleri kazanması gerekir. Bunlar etik tarihinde dört ana erdem diye ün salmış, bilgelik, itidal (iffet), yiğitlik ve adalettir. Diğer erdemler bu erdemlerin, bir bakıma kurucu unsurlarını oluşturmaktadır. İşte, mal-mülkle ilgili erdem olan cömertlik itidal erdeminin bir parçası konumundadır. Cömertlik erdemi olmazsa, o zaman insanın itidal erdemine, tam olarak sahip olduğu söylenemez ve sonuçta böyle bir durumda adalet erdemi de zedelenir.

Aristoteles mal-mülkle ilgili olarak iki farklı erdemi ayırt etmektedir. Bunlardan birisi, biraz önce belirttiğimiz, “cömertlik”, diğeri ise “ihtişam”dır.

Cömertlik, mal-mülk konusunda orta olmayı ifade eder. Bu erdem, mal-mülk alıp verme, daha çok da mal verme konusunda kendisini gösterir. Mal konusundaki aşırılık savurganlığı, malı kısma ya da vermeme ise cimriliği ifade etmektedir. Dolayısıyla, bir karakter erdemi olarak cömertlik, savurganlık ile cimrilik arasındaki orta noktada bulunma huyudur.⁷ Bu tanım cömertliğin, tıpkı diğer erdemlerde olduğu gibi, hem edimleri hem de karakteri nitelediğini göstermektedir. Böyle olunca, cömertlik erdeminin aynı zamanda bir yapıyı ifade ettiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, bir defalık, tesadüfen, zorlamayla, istemeden, bilinçsizce vb. şekillerde gerçekleşen verme edimi cömertlik olarak kabul edilemez. Başka deyişle, cömertlik sırf vermenin asaletinden dolayı vermeyi gerektirir. Zira erdeme uygun eylemler asil eylemlerdir ve sırf asil oldukları için gerçekleştirilirler. Gereken kişilere, gerektiği kadar, gerektiği zaman ve gerektiği ölçüde vermeyle ilgili bütün şartları gözeterek vermek bu erdemnin gerçekleşme koşullarıdır.⁸ Böyle olunca cömertliğin, sahip olunması ne kadar zor bir erdem olduğu görülür.

Cömertliğin iki aşırı ucundan birisi olan savurganlık mal sarf etme konusunda yukarıda belirtilen şartları dikkate almadan davranış ortaya koymayı ifade etmektedir. Savurganların çoğu, aynı zamanda hedonisttir. Bu ise, onların arzu gücünün boyunduruğuna girdikleri ve hazzı amaç edindikleri anlamına gelmektedir. Oysa cömert kişiler, cömert edimleri haz getirdiği için değil sırf asil

⁷ A.g.e., IV, 1119b.

⁸ A.g.e., IV, 1120a.

olduğu için gerçekleştirirler. Mal verme konusunda eli sıkılık gösterme ve kısma, insanın doğal yapısında savurganlıktan daha köklüdür. Nitekim vermeyi değil, mal-mülkü sevenler çoğunluktadır.⁹ Bu tarz bir tutum da, Aristoteles'e göre, etik bakımdan değersizdir.

Cömertlik, her bireyin ahlâki yetkinleşmesi için gerekli bir erdemdir. Her tür mali durumda gerçekleşir. Bu erdemin ortaya çıkması için servete gerek yoktur. İnsan, kıt kanaat geçinirken dahi belli şeylerini, kendi çapında paylaşabilme imkânına sahiptir. Ahlâki yetkinleşme için serveti gerektiren erdem ihtişam erdemidir. Mal-mülk konusunda büyük harcamaları kapsayan bir erdemdir. Büyüklük bakımından cömertliği aşar. İhtişam erdeminin gerçekleşmesinde, 'yakışan büyüklükte' bir harcama söz konusudur. 'Yakışan' ise harcıyana, harcadığı duruma ve harcadığı şeye göre belirlenir. İhtişam erdeminde, kamu yararına harcamalar yapmak esası vardır. İhtişam erdeminin bir aşırı ucu eli sıkılık, diğer aşırı ucu ise gösteriş budalalıdır.¹⁰ İhtişam erdemi kapsamında yapılan harcamalar aynı zamanda, bize öyle geliyor ki, onurlu harcamalardır. Zira Aristoteles'e göre, dini amaçlı yapılan harcamalar ve kamu yararına yapılan harcamalar onurlu harcamalar kapsamını oluşturmaktadır.¹¹ İhtişam erdemine sahip olan kişi aynı zamanda cömert biri olmak durumundadır. Ama tersi mümkün değildir.¹²

Aristoteles'e göre, mutluluk dış iyileri gerektirmektedir. Dış iyiler kapsamına ise sağlık, yiyecek, mal vb. girmektedir.¹³ Böyle olunca Aristoteles'in mal gibi dış iyileri oluşturan unsurları mutlak anlamda kötü kabul etmesi ve kınaması söz konusu değildir. Onun dikkat çektiği şey, bunların amaç edinilmemesidir. Çünkü insanın nihai amacı, bunları elde etmek değildir. İnsanın nihai amacı, onun ayırt edici yönünü oluşturan düşünme yeteneği dolayısıyla, temaşa etkinliğidir.¹⁴ Bu amaca ulaşması için insanın doğası kendi kendine yeterli değildir. Bu yüzden dış iyiler de gereklidir. Başka deyişle, dış iyiler karakter erdemleri için vazgeçilmezdir ve nihai amaç olan temaşa etkinliği yolunda önemli basamakları ifade ederler.¹⁵

Aristoteles'in mal ve servete yönelik bu negatif olmayan tutumunu, insan için nihai olan iyinin ne olduğuyula ilgili olarak bilimlari soruşturmasında da görmek mümkündür. Aristoteles'e göre, "iyi, her şeyin kendisini amaçladığı

⁹ A.g.e., IV, 1121b.

¹⁰ A.g.e., IV, 1122a.

¹¹ A.g.e., IV, 1122b.

¹² A.g.e., IV, 1122a.

¹³ A.g.e., I, 1099a; X, 1179a.

¹⁴ A.g.e., I, 1098a; II, 1103a; X, 1179a.

¹⁵ A.g.e., X, 1179a.

şeydir.”¹⁶ Bu iyilerden bir kısmı amacını kendi içinde taşıırken bir kısmı başka bir amaca hizmet eder. Dolayısıyla buradan, iyinin iki şekli ortaya çıkmaktadır. Bunlardan ilki, kendi başına iyi, ikincisi başka bir şeye aracı olan iyidir. İşte, Aristoteles soruşturmasında insan için nihai iyinin ne olduğunu soruştururken bununla ilgilenen bilimin politika (siyaset) bilimi olduğunu söyler.¹⁷ Bu bilim dalı insan için nihai iyinin ne olduğunu soruşturur. Bu, aynı zamanda, toplum için nihai iyinin ne olduğu soruşturmasıdır. Bu nihai amaç altında insan için iyi olanı araştıran, başka deyişle amacını kendi içinde taşımayan iyileri araştıran bilim dalları çeşitlidir. Askerlik, ekonomi ve retorik bunlardan birkaçıdır.¹⁸ Buradan anlaşılmalıdır ki, ekonomi, insan için iyi olanı araştıran bilimlerden biri olması nedeniyle önemli bir yere sahiptir. Ancak, bize öyle geliyor ki, Aristoteles insan için iyi olanı soruşturma ile toplum ya da kent için iyi olanı soruşturmaya mahiyet olarak aynı kategoriye sokmakla birlikte, bunlar arasında bir ‘hierarchy’ ya da bir işlem kaplam ilişkisi görmektedir. Çünkü onun soruşturması insan için nihai iyinin ne olduğu ve buna nasıl ulaşılacağı sorusudur. Bu hedefe yönelik süreçte o hedefin alt dallarını ifade eden iyileri araştıran bilimler, bu anlamda soruşturma kapsamı dışında kalmaktadır. Ancak bu durum ekonominin ne önemsiz ne de gereksiz olduğunu gösterir.

Aristoteles, zenginliği, serveti vb. kendi başına amaç olarak gören ticaret formunu onaylamaz.¹⁹ Çünkü o, kendi başına amaç olacak şeyi etik bakış açısıyla saptamaya çalışır. Başka deyişle, kendi başına amaç olarak belirlenecek şey, araçsal bir şey olamaz. Çünkü araçsal bir şey, hem iyiye hem de kötüye kullanılabilir. Kullanılabilen şey ise, amaç olamaz, ancak araç olabilir. Mal-mülk, servet ya da zenginlik, hem iyi hem de kötü anlamda kullanılabilen şeylerdir; bu yüzden dış iyiler kapsamına girmektedir. Dış iyiler ise, Aristotelesçi düşüncede mutluluk için kesinlikle gereklidir. Bu onların mutluluğa götüren yolda katkı sağlayabilecek olmalarından kaynaklanır. Bu durumda Aristoteles’in ekonomiye bakış açısının etik merkezli olduğunu ve onu kesinlikle gerekli gördüğünü görmekteyiz. Onun karşı çıktığı şey, hiçbir etik amaç gütmeyen, erdem amacı olmadan, araçsal konumda olan bir iyinin hayatın amacı olarak görülmesidir. Erdemli bir hayat amacı çerçevesinde işleyen bir iş dünyası kesinlikle etik dışı değildir.

Bu noktada, sadece para kazanmayı erdem olarak gören bir anlayış Aristotelesçi anlamda etik olarak kabul edilebilir mi? Erdemin mahiyeti ve

---

¹⁶ A.g.e., I, 1094a.

¹⁷ A.g.e., I, 1094a.

¹⁸ A.g.e., I, 1094b.

¹⁹ Aristotle, *Politics*, Translated by Benjamin Jowett, (*The Basic Works of Aristotle* içinde, Edited by Richard McKeon, Modern Library Paperback Edition, New York, Toronto 2001), I, 1257a-b.

çeşitleri konumuzla, doğrudan ilgili değildir. Ancak şu kadarı söylenebilir ki, Aristotelesçi anlamda erdem, aşırılık (ifrat) ve eksiklik (tefrit) arasındaki orta noktada bulunma huyudur. Bu huy, kendisini düşünme gücüyle ilgili olarak bilgelik, arzu gücüyle ilgili olarak itidal (iffet), öfke gücüyle ilgili olarak yiğitlik şeklinde gösterir. Bunların hepsinin bir arada bulunması adalet erdemini oluşturur. Diğer bütün erdemler bu ana erdemlerin alt dallarını meydana getirirler. Böyle olunca, mal-mülkle ilgili erdemler olan cömertlik ve ihtişam itidal erdeminin alt dalıdır. Bu son iki erdem alt dal olmasını, onların önemsiz olduğu şeklinde değil de ana erdem olan itidalin ortaya çıkmasına katkı sağlayan bir unsur olarak anlamak daha doğru görünmektedir. Zira mutluluğa giden yolda dış iyiler, araçsal değere sahip olsalar da, gereklidir.²⁰ Başka deyişle, dış iyilere sahip olmak harici erdem olarak kabul edilir. Ancak buradaki erdem, teknik anlamında erdem değildir. Teknik anlamında ve asıl olan erdemler yukarıda belirttiğimiz erdemlerdir. Dış iyilerin erdem olarak kabul edilmesi bunların ana erdemlerin kazanılmasında katkı sağlaması, yararlı olması bakımındandır. Sorumuza geri dönersek, sadece para kazanmayı erdem olarak görmemiz erdem Aristotelesçi anlamıyla uyumamaktadır. Çünkü böyle bir anlayış hayatın nihai amacını para kazanma olarak belirlediğinden, dış iyileri amaç yapmış olur. Böyle bir anlayışı sergileyip sergilemediğimizi, bireysel olarak, erdemle ilgili koşulları yerine getirip getirmediğimizi inceleyerek, toplumsal olarak da, servetin sarf edildiği yerlere bakarak saptayabiliriz. Etik açıdan cömert olmayan bir servet sahibinin ihtişam erdemine sahip olması söz konusu değildir. İş hayatının tefecilik (fâhiş oranda faizle paradan para kazanma etkinliği) üzerine kurulup kurulmaması da ayrıca bir gösterge olarak görülebilir. Zira, Aristoteles tefecilik uygulamasını, üretimle ilgisi olmadığı ve onu engellediği için, etik bulmaz. Başka bir deyişle, iş dünyasının üretim üzerine kurulu olması ve iş dünyasındaki 'aktör'lerin erdem amaçlarının bulunması durumunda, Aristotelesçi etik açısından kınayıcı bir tutum oluşturmaz, bilakis övülen bir tutum oluşturur. Çünkü, daha önce belirttiğimiz gibi, böyle bir etkinlik(ler dünyası) insan için bir bakımdan (yani insanın ihtiyacı olan şeylerin üretilmesi bakımından) iyi olan şeyin araştırmasını yapmış ve onu uygulamış olmaktadır.

İlk kırıma noktası Aristoteles'in iş ve iş dünyasıyla ilgili olabilecek konularla ilgili görüşlerinin yanlış anlaşılmasıyla ortaya çıkmış görünmektedir. Aristoteles işle ilgili olarak iki farklı tutumu ayırt etmektedir. Bunlardan birincisi, evde kullanılan şeylerin üretimi ve ticaretidir ki, buna *oikonomikos* denir ve ev idaresi ya da ev ekonomisi olarak çevirisi yapılır. Diğeri, hayat felsefesi olarak her hangi bir erdem amacı gütmeyen, salt kar amacıyla ticaret yapmaktır ki, buna *chrematistike* denir. Aristoteles'in etik bakış açısından hareket ettiğimizde bunlardan birincisinin onaylandığını ikincisinin ise tasvip görmediğini kolayca

²⁰ Aristotle, *Politics*, I, 1256a.

söyleyebiliriz. Ancak, şu anda bizim, Aristoteles'in bu tasnifi ve açıklamalarını analiz etmemiz gerekmektedir. Çünkü tarihsel yansıma baktığımızda, Aristoteles'in özellikle ikinci tutumla ve ona yönelik kavramla ilgili görüşü farklı ve yanlış anlaşılabilir görünmektedir. Birincisi de, bugünkü kapsamı açısından eksik anlaşılabilir görünmektedir.

Birincisinden başlarsak, Aristoteles'te pratik yetkinleşme alanının ikinci basamağı ya da düzlemi *oikonomik*ostur. Birinci düzlem bugünkü anlamda ahlâk, üçüncü düzlem ise siyaset (politika) bilimidir. Bütün bu üç basamak ya da düzlem, hepsi birden ahlâki açıdan yetkinleşme programının parçalarıdır. Her birinde, 'iyi'nin araştırılması ve uygulanması konu edinilir. Buradan hareketle, günümüz açısından toplum için söz konusu olan ekonominin Aristoteles'in ekonomi anlayışının kapsamını aştığı söylenemez. Dikkat edilmesi gereken nokta Aristoteles'in bütün bu katmanları (birey, aile, toplum vb.) etik yetkinleşme açısından değerlendirmiş olmasıdır. Dolayısıyla onun ekonomi etiği ve felsefesiyle ilgili görüşlerinin bugünkü anlamdaki (yani toplum için öngörülen) ekonomiyle ilgili çerçeve sunmadığını düşünemeyiz. Farklılaşma, iş etkinliğinin arkasındaki zihnin hayat felsefesi ve etik amaç güdüp gütmemesi bakımından ortaya çıkmaktadır. Bu ise ikinci tutumla ilgilidir.

Aristoteles, erdem amacı gütmeyen iş etkinliğini bencilce bulmakta ve onaylamamaktadır. Zaten böyle bir etkinliğin adı, *oikonomikos* değil, *chrematistike*'dir. Bu nokta, sözünü ettiğimiz, kırlıma noktasıdır. Zira bu şöyle anlaşılabilir görünmektedir. "*Chrematistike*, sadece kar amacıyla ticaret yapmaktır. Aristoteles de bunu, erdemden yoksun ilan etmiştir."²¹ Oysa Aristoteles'in onaylamayıp reddettiği şey, kar amacıyla ticaret yapmak değil, erdem amacından yoksun bir şekilde kar amacıyla ticaret yapmaktır. Zira o, *oikonomikos* çerçevesinde ticaret yapmayı, erdemli bir toplumun işleyişinde gerekli görmüştür. Aristoteles'in burada dikkat çekmek istediği şey, iş yapanların erdem amacının bulunup bulunmamasıdır yoksa onların kar yapıp yapmaması değil. Dolayısıyla Aristoteles'in iş dünyasına yönelik negatif tutuma şu ya da bu şekilde kaynak teşkil etmesi hiçbir şekilde mümkün gözükmemektedir. İşe ve iş dünyasına yönelik negatif tutumların kaynağını Aristotelesçi etikten ziyade, uç etik konumundaki Kynikçi ve Kyreneci etiklere götürmek daha doğru görünmektedir.

Kyrene ekolünün savunduğu, duyuşal hazları hayatın amacı yapan anlayış, yani Hedonizm,²² iş dünyasındaki kişilerin hayat felsefesi (ve dolayısıyla ahlâk

²¹ Örneğin bkz. Solomon, "Business Ethics", s. 355.

²² Bkz. **Etik Kuramları**, Derleyen ve Çeviren, Mehmet Türkeri, Lotus Yay., Ankara 2008, s. 31-35; Long, A.A., "Cyrenaics", **Encyclopedia of Ethics**, Edit. L. C. Becker, Grland Publishing, New York, London 1992, s. 236; Türkeri, Mehmet, "Hedonizm Bir Hayat Felsefesi Olarak Kabul Edilebilir mi?", **tabular asa**, S: 20, Isparta 2008, ss. 19-26.

felsefesi) olursa, ticaret etkinliğinin arkasındaki zemini oluşturursa, -işte bu Aristoteles'in hem etik açıdan doğru bulmadığı, hem de ekonomi olarak görmediği şeydir- o zaman insanlar böyle bir dünyanın dışında kalmak isteyebilirler ve çileci anlayışlara yönelebilirler. Bu tutumun en aşırısı, Kynik ekolünün savunduğu anlayıştır.

Kynik ekolü hayatın ve dünyanın kötü olduğunu düşünen, her türlü kurulu düzene (aile, okul, toplum, devlet, eğitim vb.ne) karşı çıkan ve bireysel kurtuluşu savunan bir anlayıştır.²³ Tipik örneğini de, bir fıçının içinde yaşamaya çalışan Sinoplu Diyojen (M.Ö. 404-323) oluşturur. Bu aşırı çileci anlayış etiğin tarihi seyrinde, Stoacı etik anlayışı etkilemiştir. Stoacı etik, bazı farklılıklar barındırmasına ve örneğin bireyin toplumdan uzaklaşmasını öngörmemesine rağmen, yine de özünde çileci bir anlayışı savunur ve bireysel kurtuluşu esas alır.²⁴ Stoacı etik ise Hristiyan etik anlayışını büyük ölçüde etkilemiştir. Ancak hemen hatırlamalıyız ki, Stoa çok uzun bir dönemi ifade eder ve bu dönemde sadece çileci etik anlayışı değil, hedonist anlayışı ve sert ödev ahlâkını da görmek mümkündür. Aynı şekilde Hristiyan anlayışı da zamansal olarak değişik etik anlayışlardan etkilenmiştir. İlk dönem doğru davranış ve On Emir'in uygulanması vurgusuyla Pastoral etik kendisini göstermiştir. Daha sonra St. Augustine (354-430) kanalıyla Plâtoncu etki, St. Thomas (1225-1274) kanalıyla Aristotelesçi etkiyi görmekteyiz.²⁵ Bundan sonra ise Protestan anlayışlar söz konusu olmaktadır. St. Augustine ve St. Thomas'ın belli periyotlarda etkili olduğu Kilise etiği, çilecilik anlayışında Stoacı kanaldan gelen Kynikçi anlayışı benimsemiş görünmektedir. Zira Kilisenin cinsellikle ilgili görüşleri bunun bir göstergesi sayılabilir. Ayrıca aşırı ruhbanlık vurgusu, yine Aristotelesçi etkiyi değil, Kynikçi etkiyi göstermektedir. Çünkü aşırı ruhbanlık formu Aristotelesçi etiğin özüne terstir. Dolayısıyla işe ve iş dünyasına yönelik negatif tutum, bu dünyayı önemsemeyen aşırı çileciliği esas alan bir anlayışın ürünüdür. Böyle bir anlayış ise Aristotelesçi etik anlayış değil Stoacı ve Kynikçi etik anlayıştır. Öte yandan, Hristiyanlığın Protestanlık mezhebi açısından bakıldığında, bu mezhep Kapitalizme kaynaklık edecek ve ona bir ruh sağlayacak noktaya gelmiştir. Tanrı'nın şanı, çalışma ve meslek unsurlarının bir arada örgüleşmesiyle zamanın yüksek değerini oluşturması Protestanlığın işe ve iş dünyasına yönelik bakış açısının pozitif olmasının ötesine geçmektedir.²⁶ Ayrıca, mesleksel anlamda, sıkı çalışmayı şiar edinen Klalvinizm, Metodizm gibi Hristiyan mezhepleri

²³ Bkz. **Etik Kuramları**, ss: 45-51; Long, A.A., "Cynics", **Encyclopedia of Ethics**, Edit. L. C. Becker, Grland Publishing, New York, London 1992, s. 234.

²⁴ **Etik Kuramları**, ss: 51-54.

²⁵ Bkz. **Etik Kuramları**, ss: 71-78.

²⁶ Weber, Max, **Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu**, çev. Zeynep Gürata, Ayraç Yay., Ankara 1999, s. 135.

bulunmaktadır. Şimdi bütün bunlardan sonra Hristiyanlığın işe ve iş dünyasına negatif bakış açısının mutlak olduğunu söyleyemeyiz. Ayrıca bu tarz bir bakış açısının olduğu anlayış ve dönemleri Aristotelesçi olarak değerlendiremeyiz. Çünkü, teknik olarak, eudaimonistik karakterli bir anlayış aynı zamanda Kynikçi bir anlayışla birlikte bulunamaz. Çünkü Aristoteles'in etik anlayışı her ikisi de aşırı uç olan hem Kynikçi hem de Kyreneci etik anlayışları dışlamaktadır.²⁷ İslâm etiğinde, bu etik Kur'an ve sünnete dayanmakla birlikte, Aristotelesçi etiğe benzerliğinden ve eudaimonistik karakterde olduğundan, işe ve iş dünyasına yönelik negatif bir tutumun olması söz konusu olamaz. Ayrıca, Aristotelesçi etikle ilgili çekinceler aynen İslâm etiği için de geçerlidir.

Kur'an ayetlerindeki çalışmayla ilgili vurgular²⁸ ve salih amel'in imanla ilişkisi²⁹ ve kapsamı³⁰ dikkate alındığında iş yaşamına ve ticarete yönelik pozitif bakış açısı kolayca görülebilir. “İnsan için çalıştığından başkası yoktur”, “veren el alan elden üstündür”, “dürüst ve adil tüccar kıyamet gününde şehitlerle birlikte haşır olunur (muamele görür)” ve “iki günü eşit olan ziyandadır (kaybedendir)” gibi ilkelerin sayısı oldukça fazladır. Ayrıca, İslâm diniyle ilgili bazı kitaplarda ticareti düzenleyen ilkeleri ortaya koyan özel “alım-satım” bölümleri (Kitabu'l-Buyu) yer almaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, tıpkı Aristotelesçi etikte olduğu gibi, erdem amacının yani etik bakış açısının mutlaka bulunma zorunluluğudur. Zira dinin içeriği ve vurgusu ahlâkidir. Ancak zaman zaman İslâm dini çerçevesinde de aşırı mistik tutumlar gözlenebilir. Bu tutumlar, erdem amacıyla toplumsal çerçevede davranışlar ortaya koymayı bıraktıklarında, dünyanın ve hayatın mutlaka kötü olduğunu savunduklarında ve toplumu dikkate almadan bireyin toplum dışında varlığını sürdürerek kurtuluşunu amaç edindiklerinde o zaman eudaimonistik karakterli olmaktan çıkıp Kynikçi ya da Stoacı karaktere sahip olurlar. Bu ise, İslâm etiğinin ve tasavvufunun özünüyle bağdaşmaz. Dolayısıyla işe ve iş dünyasına yönelik negatif tutumlar, büyük ölçüde Kynikçi etkiyi yansıtmaktadır.

Bu iki aşırı uç etik anlayışın etkisiyle felsefede ve dinlerde iş dünyasına yönelik negatif tutum etkisini her zaman sürdürmüş görünmektedir. Ayrıca, Aristotelesçi etkiden kaynaklanan, erdem amacı gütmeksizin ticaret etkinliğinde

²⁷ Ayrıntılı analiz için “Aristotelesçi Etik ile ilgili Bazı Yanlış Anlamalar” adlı makalemize bakılabilir.

²⁸ Ayas, M.Rami, **Kur'an-ı Kerim'de Çalışma Kavramı Sosyolojik Bir Yaklaşım**, Akademi Kitabevi, İzmir 1994, ss: 24-39.

²⁹ Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur'an Dili**, Eser Neşriyat, İstanbul 1982, 7/4744; Türkeri, Mehmet, **Muhammed Hamdi Yazır Elmalılı'nın Ahlâk Felsefesi**, İzmir İlahiyat Vakfı Yay., İzmir 2006, s. 54.

³⁰ İzutsu, Toshihiko, **Kur'an'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar**, çev. Selahattin Ayaz, Pınar Yay., Üçüncü Baskı, İstanbul 1997, s. 270; Dumlu, Ömer, **Kur'an-ı Kerim'de İyi İnsan ve Yararlı İş**, Çağlayan Y., İzmir 2000, s. 11, 31, 91.

bulunmaya yönelik negatif anlayış etkisini 17. yüzyıla kadar sürdürmüş görünmektedir. Örneğin Shakespeare'in (1564-1616) Venedik Taciri'ndeki Şaylok karakteri bir tefeci tiplemesini yansıtır.

Bütün bunlardan sonra, iş etiği bakımından iki çizgi gelmiş görünmektedir. Birincisi, uç etik anlayışların hem bizzat kendilerinin etik ve felsefe olarak, hem de dinlerdeki (aşırı çileci unsurlardan destek bulmak suretiyle) etkileriyle işe ve iş dünyasına yönelik negatif bir bakış çizgisi, diğeri ise Aristototelesçi etik anlayışın hem bizzat etik ve hayat felsefesi olarak hem de dinleri etkilediği bakımlardan işe ve iş hayatına pozitif bir bakış anlayışı içeren çizgidir. İlk anlayış kendisini, erdem amacını dikkate almadan salt ticaret amacına yönelik çabalarda kendisini göstermiştir. İkincisi ise, ticaret etkinliğini etik çerçevede sürdürmek için felsefe ya da dinsel anlamda bir atmosfer sunmaya çalışmıştır. Bunun etkisini Orta Çağdaki Loncalarda, İslam tarihinde ise Ahi Teşkilatlarında vb. görmek mümkündür. Bu ikinci çizgi iş etiğinin ilkelerinin habercisi olarak değerlendirilebilir.

Ancak şunu hemen hatırlamakta yarar vardır ki, bilimlerin felsefeden ayrılarak, bağımsız forma kavuşmaları modern dönemde gerçekleşmiştir. Buna paralel olarak ekonominin de kendine özgü bir alan olma seyrine girmesi söz konusudur. Dolayısıyla, bilimlerin bağımsız olmalarından önceki bütün anlayışları, bilimlere ve bilimlerin gelişmelerine olumsuz etkisi olan unsurlar olarak değerlendirmek son derece yanlış görünmektedir. Bilimlerin bağımsızlıklarının ortaya çıkma seyrinde tarihsel olarak, -şehirleşme, modernleşme, farklı insan doğası anlayışlarının revaç bulması, teknolojinin gelişimi, küreselleşme vb. gibi pek çok değişikliğe tanık olmaktayız.³¹ Bütün bunlar toplumların, düşünüş şekillerinin, bilim yapma biçimlerinin, paradigmaların dönüştüğü zamanlarda söz konusu olmuştur. Önceden bilimler felsefenin bünyesinde yer alırken hem o bilimle ilgili çabalar hem de o bilimin düşünce temelleri ile yapılaş biçimleri (metodolojisi ve etiği) ile ilgili gayretler aynı bütünün içinde cereyan ediyordu. Bilimlerin bağımsızlaşmasından sonra ise, bilimin kendi kuralları ve sistemleşmesi söz konusu oldu. Ayrıca o bilimin felsefesi, etiği ve metodolojisi ayrıca çalışma alanı olarak ortaya çıktı. Ekonomi bilimi açısından da durum bu şekildedir. Böyle olunca, önceden felsefe içinde işe ve iş dünyasına yönelik görüş, tutum ve çabalar söz konusu olurken şimdi artık kendi işleyiş kuralları olan ve kendine özgü alanıyla bağımsızlaşmış bir bilim alanıdır ekonomi. Onun düşünce temelleri ekonomi felsefesini, ilke ve kurallarını saptarken ve uygularken uyacağı çerçeveleri ekonomi etiğini, hangi

³¹ Bkz. Moon, Chris, Bonny, Clive va. **Business Ethics: Facing up to the Issues**, (E-Book), Bloomberg Pres 2001, s. 7. Erişim:

(<http://katalog.adm.deu.edu.tr/search~S0?/t+Business+Ethics/tbusiness+ethics/1,11,13,B/1856~b1286927&FF=tbusiness+ethics&3,3,1,0>).

paradigmaların nasıl uygulanacağı sorusuna yaklaşım geliştirirken ekonomi metodolojisini gerekli kılar.

İşe ve iş dünyasına, çok geniş anlamda ekonomiye yönelik iki farklı bakış açısının varlığını modern dönemlerde de sürdürdüğünü görmekteyiz. Negatif etkiyle ilgili unsurları görmeye devam ettikten sonra, bu unsurların –eğer dönüştüyse- nasıl pozitif unsura dönüştüğünü ve iş etiğinin bir parçası olduğunu ortaya koymaya çalışalım.

Ekonomiye yönelik negatif unsurların modern dönemde varlığını sürdürmesinin kaynağını görmek için Thomas Hobbes'un (1588-1679) düşüncesine göz atmalıyız. Hobbes siyaset felsefesi bakımından önem arz eden bir filozoftur. Bizi, konumuz açısından, onun siyaset felsefesi değil, bu felsefenin kaynağında yer alan insan doğası anlayışı ilgilendirmektedir.³² Çünkü, onun siyaset felsefesinin temelindeki insan doğası anlayışı sadece siyaset felsefelerini değil aynı zamanda ahlâk felsefelerini de etkilemiştir. Hobbes'un meşhur, "*Homo hominis lupus*"u (insan insanın kurdudur), insan doğasını bencillik ve saldırganlıkla karakterize eden bir anlayışı ifade etmektedir. İnsan doğal durumunda, bencildir ve varlığını koruma içgüdüleriyle hareket eder. Zira insanlar eşit doğarlar; eşitlik güvensizliğe, güvensizlik de savaşa yol açar. Dolayısıyla doğal durumda 'her insanın her insanla savaşı' (*bellum omnium contra omnes*) söz konusudur.³³ Bu negatif insan doğası anlayışı, bilimsel olarak da destek bulmuş görünmektedir. Bu konuda biyolojiden ve psikolojiden birer örnek verebiliriz.

Darvinci evrim teorisi, hayatı ve doğayı sadece güçlünün varlığını sürdürdüğü ve ayakta kaldığı bir mücadele alanı olarak görmektedir. Bu, iş hayatına, 'it iti yer', "kişi hayatta kalmak için ne gerekiyorsa yapar" anlayışlarını getirmiş görünmektedir. İşin ve iş dünyasının rekabete dayanması ve böyle olması gerekliliği, onun öldürücü olması ya da ne pahasına olursa olsun karşısındakini yok etme şeklinde anlaşılabilmiştir. Bu çerçevede şirketler arasında zaman zaman düşmanca mücadeleleri ve el değiştirmeleri gözlemleyebilmekteyiz. Her canlının sadece kendini düşündüğü anlayışından hareketle, 'savaş', 'oyun' ya da 'salt kazanma' vurgusu ve motifiyle iş yaşamının temelde işbirliği içinde olan ve karşılıklı güven içinde olan insanları gerektirdiği gerçeği göz ardı edilmiş ve dizginsiz bir rekabet anlayışı kendini göstermiştir.³⁴

³² Bkz. Hampton, Jean, "Hobbes, Thomas", **Encyclopedia of Ethics**, Edit. L. C. Becker, Grland Publishing, New York, London 1992, ss: 543-549.

³³ Bkz. Hobbes, Thomas, **Leviathan**, çev. Semih Lim, Yapı Kredi Yay, Üçüncü Baskı, İstanbul 1992, ss: 92-96, 127; Bkz. Bourke, Vernon J., **History of Ethics**, Image Boks, New York 1970, ss: 193-198.

³⁴ Solomon, "Business Ethics", s. 357-358.

Yukarıda geçen negatif insan doğası anlayışı, Freudçu insan anlayışıyla da destek bulmuş görünmektedir. İnsanı temelde eros ve tanatos olmak üzere iki içgüdünün şekillendirdiğini ve yapılandığını savunan bu anlayış akıl gücünü dikkate almaması, hasta insanlardan hareketle bir insan doğası anlayışı geliştirmiş olması gibi yönlerden ve insan felsefesi açısından eleştirilmiştir.³⁵

Negatif insan doğası anlayışına dayanan yukarıdaki kuramların etik iması şudur ki, insanın doğasındaki asıl unsur, altruizm (özgecilik) değil egoizmdir. Bu ise, özgecilik (diğergamlık) vurgusuyla hareket eden etik alanının ortadan kalkması anlamına gelir. İnsan, diğer varlıklarla, nesnelere vb. ilişkisini şu ya da bu şekilde sürdüreceğine göre, yani değer ilişkisi kurmayı bırakamayacağına göre, o zaman etik, karakter değiştirmiş olur. Bunun felsefe tarihindeki başlıca savunucusu, İlkçağdaki sofistleri dışarıda tutarsak, Bernard de Mandeville'dir.

Mandeville (1670-1733), 'Arı Masalı' adındaki eserinde ticaret, sanayi, istihdam, sanat, bilim ve tekniği, bütün bunların hepsinin varlığını ahlakın yok olmasına dayandırır.³⁶ İlk saydığımız unsurlar ahlakın karşısında konumlandırılır ve eğer ahlak var olursa bu sayılanların var olmayacağı ya da zıtlarının var olacağı iddia edilir. Burada vurgulanan, ahlâken negatif olan kendini beğenmişlik, para ve mal hırsı, lükse ve eğlenceye düşkünlük gibi unsurların, davranışlarımızın motifleri olması nedeniyle, zenginliğe, buluş ve icatlara, bilimsel gelişmelere, ticaret ve sanayinin gelişmesine vb. katkı sağlayacağı iddiasıdır. Bu görüşe göre, uygarlığı oluşturan neredeyse bütün unsurlar ahlâki düşüklüklerle kazanılır. Mandeville'nin (görüşlerinin bugün açısından olgusal yansımaları analiz etmek konumuzla ilgili değildir, ancak onun) ahlâki dışarıda tutma iddiasına rağmen negatif ahlâki unsurları temel yapmış olması ve bunların merkezine bencillik ve hırsı koyması C.A. Helvetius (1715-1771) tarafından geliştirilir ve hedefe duyusal hazlar yerleştirilir. Sonuçta egoist ve hedonist bir anlayış, hem insan doğasını ifade eden bir karakteristik hem de hayat felsefesi olarak karşımıza çıkar. Helvetius'un (1715-1771) ve daha sonra da de Lamettrie'nin (1709-1751) savunduğu bu anlayış etik tarihindeki Kyreneci ekolün savunduğu Hedonizmi ifade eder (ve bunun, modern dönemde, toplumsal şekil almış ve dönüşmüş biçimi utilitarianizmdir).

Hırsı ekonominin bir bakıma temeli yapan bu felsefi-etik bakış açısının zirvesi, bize öyle geliyor ki, "homo economicus"tur ve bu anlayış kendisini Adam Smith'in tezinin bozulmuş popüler versiyonunda gösterir. Hırsı iyi, yani pozitif etik değer kabul ederek iş hayatının temelini negatif etik yerleştiren bu anlayışta tek başına kâr amacı güden ve bu amacı hayatın temel değeri ve hedefi

³⁵ Örneğin bkz. Cüceloğlu, Doğan, **İnsan ve Davranışı**, Remzi Kitabevi, 4. Basım, İstanbul 1993, s. 414, 415.

³⁶ Bourke, **History of Ethics**, s. 207-208.

yapan ve hiçbir etik değer benimsemeyen bir tutum söz konusudur. Bu tutumun, toplumsal sorumluluktan ve onurdan yoksun, çalıştığı şirketin kültürüyle dahi ilgisi olmayan, sadece mali zafer kazanma peşinde koşan bireyde tiplendiği söylenebilir. Bu anlayış, sosyal sorumluluğu dahi salt kar amacıyla eşitlemektedir. Bunun en iyi örneğini, iş dünyasının sosyal sorumluluğunu sadece kendi kârını artırması olarak gören Nobel ödüllü ekonomist Milton Friedman'ın (1912-2006) düşüncesinde görmekteyiz.³⁷

Hırsı, yani negatif etik tutumu dışarıda tutarak, çalışmanın önemine ve erdemine vurgu yapan anlayışlar her zaman şu ya da bu şekilde varlığını sürdürmüştür. Bunun modern dönemde bir kat daha arttığı söylenebilir. Orta Çağ'dan devralınan pozitif ilkelere ek olarak, Adam Smith'in (1723-1790) düşünceleri ve şaheseri *Ulusların Zenginliği*, işi, çalışmayı ve üretimi yüceltmiş ve ekonominin toplumun merkez kurumu haline gelmesine büyük katkı sağlamıştır. Negatif etikten arınmış olarak salt kâr amacı güden bu anlayış modern toplumun bir 'erdem'i haline gelmiştir. Ancak burada şuna dikkat etmeliyiz. Aristoteles'te erdemden yoksun bir amacı ifade eden ve salt kâr amaçlı ticareti hayatın temel değeri yapan ve hiçbir etik değer kabul etmeyen bir *chrematistike* ile karşı karşıya iken, Adam Smith'de, negatif etik temelden arındırılmış, kendi içinde bir amacı olan bir *chrematistike* ile karşı karşıyayız. Bu iki düşüncedeki ayrım, salt kar amacı güden ticaretin hayatın amacı olup olmaması değildir. Bu zaten, ticaretin varlık koşuludur. Asıl olan, bu anlayışa ya da koşula negatif bir erdem (yani etik) anlayışının eşlik etmesinin dışarıda tutulmasıdır. İkinci basamakta ise, salt kâr amaçlı iş hayatına pozitif bir erdem (yani etik) anlayışının eşlik etmesidir. Modern seyrinde bu, kendisini çalışanı, çalıştığı kurumun bir parçası, kurumu daha üst kurumların bir parçası ve en üst noktada da toplumun bir parçası olarak, 'alternasyon ilkesi' çerçevesinde görme ve toplumsal sorumluluk projelerinin var oluşuyla göstermektedir.

Salt kâr amacı, ekonominin kendine özgü bir amacı olduğunu klişe olarak yansıtsa dahi, iş dünyasında salt kâr amacı dışında amaçlar da vardır. Bir işin kâr amacı gütmesi, süreçte, nitelikli mallar ve hizmetler üretmeyi, istihdam gerçekleştirmeyi ve topluma uygunluk göstermeyi ifade ederse bu durumda iş dünyası için 'salt amaç' ya da 'salt iyi' yerine, 'iyiler' geçmiş olur. Başka deyişle, üretkenliği ve kamu hizmetini amaç ve değer olarak dışarıda tutan bir kâr anlayışı sadece sorun çıkarır görünmektedir. Dolayısıyla, iş etiği açısından gelinen noktada salt kâr amacının, salt amaç olmaktan çıktığını, işin nihai ve yegâne hedefi olmadığını, pek çok hedeften biri olduğunu görmekteyiz. Bunun açık ifadesi, haklar ve sorumlulukların daha geniş bir sosyal bağlamda anlam kazandığı gerçeğidir. Kâr motifi, çok çalışma, yatırımı teşvik etme,

³⁷ Friedman, Milton, "The social responsibility of business is to increase its profits", *The New York Times*, 13 Eylül 1970.

ödüllendirme, daha iyi bir iş kurma ve topluma daha iyi bir hizmet sunma gibi unsurları içermediğinde, son derece kısır kalabilir ve iş dünyasının bu zengin motifler yelpazesinin anlaşılmasına ve ortaya çıkmasına engel olabilir.³⁸ Kâr amacının, başka amaçları da beraberinde bulundurması, sosyal sorumluluk düşüncesiyle ilgilidir.

Sosyal sorumluluk fikri, şirketin ve iş dünyasının bir toplum bünyesinde ve onunla bağlantılı olduğunu ifade eden, iş etiğinin son zamanlardaki merkezi düşüncesidir. Bunun iki boyutu var görünmektedir. Birincisi, şirketin varlığından, üretiminden vb. etkilenen insanların kapsamıdır. İkincisi, bu kapsamdaki insanlara yönelik sosyal sorumluluk projelerinin gerçekleştirilmesidir. İlkiyle ilgili olarak, şirketin sosyal sorumluluklarıyla ilgili olanların kapsamı, şirketin etkinliklerinden etkilenenlerin, bu etkinliklerle ilgili meşru beklentileri ve hakları olanların tümü olarak belirlenmekte ve bunun bünyesine işçiler, tüketiciler, üreticiler, tedarikçiler, bütün bunları içine alan topluluk ve geniş anlamda toplum dâhil olmaktadır. Böyle olunca hissedarların kapsamı genişlemiş olmaktadır. Önceden, sadece işin varlığının kendisine bağlı olduğu, sermaye koyan insanlar yani hissedarlar (stockholder) asıl durumdayken, bu kapsam yukarıda belirtilen insanları içine alarak daha geniş bir paydaş (stakeholder) yelpazesine ulaşmıştır. Dolayısıyla, şirketin ya da iş kolunun bu paydaşlara yönelik yükümlülükleri söz konusudur.³⁹ Böyle olunca, şirketin amacı, topluma ve onun vatandaşlarına zarar vermeden arzu edilebilir ürünler ve hizmetler sağlamaktır. Bu durumda, artık, iş dünyasına ve yaşamına, iş etiği bakımından etik bir ilke eklenmiş olmaktadır. Bu ilke, ticaret etkinliğinin yanında aynı zamanda, ‘kamusal amaca hizmet etmek’tir.⁴⁰ Kamusal amaç kapsamında şirket hem doğal kaynakları hem de tüketicileri dikkate almak durumundadır. Doğal kaynaklar bakımından, havayı ya da suyu kirletmemesi, ortak kaynaklara yönelik açgözlü olunmaması ve çevrenin doğal güzelliğini tahrip etmemesi gibi unsurlar bu kapsama dâhildir. Şirketin toplumsal zemini ve etkilediği insanlar bakımından, dolaylı da olsa ırkçılığı ya da önyargıyı artırmaması, yerel vatandaşların mali ya da sosyal refahını tehdit etmemesi, kaliteli ürünler ve hizmetler üretmesi, gerekli araştırma ve uygun talimatlarla

³⁸ Solomon, “Business Ethics”, s. 357.

³⁹ Moon, Chris, Bonny, Clive va. **Business Ethics: Facing up to the Issues**, (E-Book), s. 91, 159; Solomon, “Business Ethics”, s. 360.

⁴⁰ Hofman, Richard C., “Corporate Social Responsibility in the 1920s: an institutional perspective”, **Journal of Management History Business ethics from the industrial revolution to the 1960s**, (E-source), Vol. 13, No. 1, 2007, ss: 55-73. (Erişim: <http://katalog.adm.deu.edu.tr/search~S0?/t+Business+Ethics/tbusiness+ethics/1,11,13,B/1856~b1282192&FF=tbusiness+ethics+from+the+industrial+revolution+to+the+1960s&1,1,0>).

ürünün yanlış kullanıma karşı uyarılarla güvenilirliği temin etmesi gerekmektedir. Bu noktada reklâm sorunu gündeme gelmektedir.

Her şeyden önce, şu bilinmelidir ki, reklâm konusu sadece şirketlerin ya da üretici firmaların yükümlülükleriyle değil, aynı zamanda tüketicilerin de sorumluluklarıyla ilgilidir. Üretici açısından, ilave ya da sıfırdan bir talep yaratma, cinselliğin kullanımı, insan doğasıyla ilgili saldırgan portrelere yer verme, muğlak bilgilerle tüketicinin anlamasını engelleme, duygusal öğeleri ön plana çıkarma vb. unsurlar tüketicinin özgür tercihine müdahale edebilecek güçtedir. Dolayısıyla bir abartma, ucuz edebiyat ve ayartma dünyası olan reklâmlar, yasaları olmasa bile, çoğu zaman etik ilkeleri ihlal edebilir.⁴¹ Ortada mevcut talepleri karşılayan ve onları tatmin eden bir mekanizma mı vardır, yoksa gerçekte bir talep yaratma mı söz konusudur? Bunu belirlemek oldukça güçtür. Ayrıca, tüketicilerin, kendi kararlarıyla ilgili olarak, çok az sorumluluk yüklenerek sorumsuzluklarından ve irrasyonelliklerinden dolayı reklâmı gerektiği gibi suçlayamama durumu söz konusudur. Bu yüzden tüketicilerin ürün, hizmet ve reklâmları konusunda kendi kararlarıyla ilgili olarak daha fazla sorumluluk yüklenmeleri ve bilinçli olmaları gerekmektedir.⁴² Bu noktada, reklâmlarda kullanılan yanlış çıkarım formlarına karşı önceden hazırlıklı olmak yararlı olabilir.⁴³ Ayrıca reklâmlarla ilgili olarak edilgin bir özne değil de etkin bir özne olma bilinci geliştirmek önemli olabilir.

İş etiği bakımından, şirket-paydaş ilişkisiyle ilgili olarak söz konusu olan bu yeni yapılanmanın benzeri, şirket-çalışan ilişkisinde de görülmektedir. Şirket sorumlulukları örgüsünde belki de en fazla suiistimal edilen paydaş, çalışandır (işçidir). Geleneksel serbest pazar teorisinde, işçinin emeği sadece ilave bir maldır ve arz-talep yasalarına tâbidir. Bu ise, uygun olmayan çalışma mekânları, uzun ve bıktırıcı çalışma saatleri, geçim standardının altında ödeme yapılması gibi negatif durumlara yol açabilmektedir. Bu negatif yapı, işçi hakları vurgusuyla dönüşmüş görünmektedir. İşçi haklarının yanı sıra, işçi sorumlulukları ve rolleri fikrine eşitçe vurgu yapılmaya başlanmıştır. Rol ise, bir tür sosyal fonksiyonu olan haklar ve ödevler kümesidir.⁴⁴ Demek ki iş etiği bakımından gelinen noktada, şirket, çalışanını atılabilir bir parçadan ibaret görmeyecektir. Yine işçiler de şirketi ücretler ve diğer haklar konusunda geçici bir kaynak olarak görmeyeceklerdir. İşi bir şekilde yapma tutumu da yerini işi en iyi şekilde yapma tutumuna devredecektir. Bu durumda iş yapma talebi etik

⁴¹ Solomon, "Business Ethics", s. 361.

⁴² A.g.e., s. 362.

⁴³ Pazarlamada, reklâmlarda vb. alanlarda kullanılan yaygın mantık hataları için bkz. Emiroğlu, İbrahim, **Mantık Yanlışları**, M.Ü. İlahiyat Fak. Vakfı Yay., İstanbul 1993.

⁴⁴ Downie, R.S., **Roles and Values: An Introduction to Social Ethics**, London 1971, s. 128; Solomon, "Business Ethics", s. 363.

ilkelerle, ahlâkîlikle ve toplumun refahıyla çelişmeyecektir. Çünkü bu sayılan unsurlar bir bütünü kurucu unsurları haline dönüşmüştür.

Demek ki, artık, iş hayatında, iş etiği bakımından, bir tür çok katmanlılığı görmekteyiz. Toplumun üyesi olan bir birey, bu bireyin çalıştığı kurum, kurumun dâhil olduğu toplum, iş yaşamıyla ilgili üç önemli ayağı ifade etmektedir. Söz konusu birey, son derece gerçek ihtiyaçları hakları ve değerleriyle bir insandır ve bir makine parçası değildir. Bu bireyin, istihdamı, tikel rolü ve sorumluluklarıyla ilgili olarak çalıştığı kuruma "sadağat"i söz konusudur.⁴⁵ Çünkü o, 'şirket kültürü'nün tamamlayıcı unsuru durumundadır ve bu bakımdan işini en iyi şekilde yapması beklenir. Şirketin değerleriyle çalışanın kişisel değerlerinin, nadiren de olsa çatıştığı durumlar söz konusu olabilir. Başka deyişle, bazen kurum yöneticileri çalışandan etiğe aykırı taleplerde bulunabilir. İş etiği bu noktada çalışanın değil, kurumun kendi durumu tekrar gözden geçirmesini bekler. Çünkü insanların kişisel değerleri, genellikle, onların kültürünün değerleridir. Şirket, bir bakıma, hem çalıştırdığı bireyin hem de bünyesine dâhil olduğu toplumun değerlerini karşısına almış olabilir. Eğer şirket uluslar arası bir şirket olursa o zaman durum değişir mi? Daha açık söylersek, uluslar arası olan bir şirket, bünyesine dâhil olduğu toplumla ilişkisinden kaynaklanan etik ilkeleri dikkate almazlık edebilir mi? Böyle bir durumda, şirket pozitif etik ilkeleri olmadan çalışamayacağına göre, uluslar arası toplumun etik ilkelerine göre uygulamada bulunması beklenir. Bu durumda, daha önce üçayağı ya da üç katmanı olduğunu söylediğimiz çerçevenin biraz daha genişleyerek toplum ayağının bir alt zemininde insanlık toplumu yer almış olmaktadır. Bu noktada, iş hayatındaki bir sözün, sözleşmenin ve değiş-tokuşun temelini oluşturan hiçbir kurumsal kural ya da uygulama bulunmadığını savunan, atomik bireysellik terkedilmiş olmaktadır. Çünkü iş, geniş bir yelpazede, birbirine bağlı süreçlerde ortaya çıkan, sosyal bir uygulamadır. Şirket kültürü bunun en önemli göstergelerinden birisidir.⁴⁶ Dolayısıyla, iş hayatında temelde sıradan iş muamelelerinde doğruluk ve dürüstlük yer alır ve bu toplumsal sorumluluk projeleriyle bütünleştirilir.

SONUÇ

Anlaşılmaktadır ki, iş etiğinin kökeni, Antik Yunanda Aristoteles'e dayanmaktadır. Ekonomiyle ilgili kaynaklara göre ilk ekonomist olma unvanını hak eden Aristoteles, ticaret hayatına bakışla ilgili olarak iki tutumu ayırt etmektedir. Bunlardan ilki evde kullanılan şeylerin alım-satımını yapmak ve genel anlamda ticaret yapmaktır. Bu, insanların ihtiyacı olan ürünleri ve

⁴⁵ Solomon, "Business Ethics", s. 363.

⁴⁶ A.g.e., s. 358.

hizmetleri üretmeyi ve bunların ticaretini yapmayı kapsamaktadır. Bu, pratik yetkinleşme sürecinde, erdem amacına yönelik hayatın ve toplumun önemli bir unsurunu oluşturur. Buna *oikonomikos* denir. İkinci tutum, erdem amacından yoksun olarak salt kâr amacıyla ticaret yapmaktır ki, buna *chrematistike* denir. Bu iki tutumdan ilki iş etiğindeki pozitif tutumlara ikincisi negatif tutumlara kaynaklık yapıyor görünmektedir. Ne şanstır ki, ekonomi ismi, negatif tutumu yansıtan kavramdan değil bilakis pozitif tutumu yansıtan kavramdan türemiş görünmektedir. Söz konusu iki kavram arasındaki fark, ekonominin kendine özgü bir amacının bulunup bulunmaması değil, bu alanın erdem amacına yönelik bir hayatı dışlayıp dışlamamasıdır. İş etiğindeki ilk dönüşüm, bir yanlış anlama paralelinde, bu noktada yaşanmış görünmektedir. Aristoteles'in etik düşüncesindeki bu iki kavram arasındaki farkı, erdem amacının bulunup bulunmamasına değil de ticaretin salt kâr amacı güdüp gütmemesine dayandırarak, aslında Aristoteles'in salt kâr amacı güden bir ticareti dışladığı ve erdemden yoksun bulduğu kanaati ortaya çıkmıştır. Oysa Aristoteles kendine özgü amacı olan bir ticareti kınamamaktadır. Onun dışladığı şey bunun erdem amacı paralelinde gerçekleşmemiş olmasıdır. Dolayısıyla hayat felsefesi olarak erdem amacı güden bir kişinin salt kâr amacıyla ticaret yapması –ki bu tür bir etkinliğin adı *oikonomikostur*–, pratik yetkinleşme sürecinin gerçekleşmesinde önemli bir unsurdur. Çünkü *oikonomikos* yani ekonomi insan için bir tür iyi araştırması ve uygulamasıdır. Ayrıca, cömertlik erdemi ve bu erdem zemininde ortaya çıkabilecek ihtişam erdemi ancak *oikonomikos* yoluyla kazanılabilir. Aristoteles'in pratik yetkinleşme çerçevesinde gerekli gördüğü ilk tutum kendisini, eudaimonistik karakterli bütün anlayışlarda (felsefelerde, etik kuramlarında ve din anlayışlarında) göstermiştir. Bunun somutlaşmış ifadesini Orta Çağdaki loncalarda ve Ahi teşkilatlarında görmek mümkündür.

Rönesans'tan sonra, ilimlerin felsefeden bağımsızlaşma sürecine paralel olarak ekonominin de kendi başına kuralları olan bir alan olarak var olma sürecine girdiğini görmekteyiz. Bu süreçte ekonominin salt kâr amacını güden bir alan olarak somutlaştığı görülmektedir. Bu amaç, Rönesans'a kadar Aristotelesçi eudaimonistik karakterli bir etik anlayışı kendisine zemin almış durumdayken, Yeni Çağla birlikte negatif bir felsefi-etik temeli zemin almış görünmektedir. Thomas Hobbes'un negatif insan doğası anlayışı, B. Mandeville'nin etiği dışlayan tutumu, Helvetius'la ve de Lamettrie'nin egoist-hedonist duruşlarının sağladığı felsefi-etik temel, biyolojiden Darwin'in evrim kuramının, hayat alanını bir savaş alanı gibi algılayan farklı yorumu ve psikolojiden Freud'un (1856-1939) negatif insan anlayışı ile beslenmiştir ve iş etiğine negatif bir zemin sağlamıştır. Bu doğrultunun zirvesi, iş etiği bakımından, *homo economicus* olmuştur. Hırs ve aç gözlülük iş hayatının temeli olarak algılanmış; salt kâr amacı gütmeye iş dünyasının tek amacı olarak kısır bir şekilde değerlendirilmiş; iş yaşamındaki rekabet hiçbir sınır tanımayan, dizginsiz

bir varlık yokluk savaşına dönüşmüştür. İş hayatındaki söz ve sözleşmelerin temelinde hiçbir (toplumsal, etik vb.) kural olmadığını savunan *atomistik bireysellik* kendisini göstermiştir. İş ve iş dünyasının asıl unsuru iş yeri sahipleri ya da hissedarlar olarak dar kapsamda görülmüş; çalışanlar gerektiğinde kendilerinden kolayca vazgeçilebilecek bir tür 'mal' gibi algılanmış; ihtiyaçları, değerleri ve haklarıyla gerçek birer insan oldukları dikkate alınmamıştır. Bunun en açık göstergesi, uzun ve bıktırıcı çalışma saatleri ve 'insanca' yaşamaya yetmeyecek ücretlerdir. Bütün bu negatif unsurların daha sonradan, iş etiği bakımından, dönüşme sürecine girdiğini görmekteyiz.

Ekonominin kendine özgü amaçları ve hedefleri olan bir alan olarak yerleştiğini görmekteyiz. Hırs ve aç gözlülük temel motif olmaktan çıkmış görünmektedir. Salt kâr amacı, önceleri tek başına, kısır bir kapsamda düşünülürken, daha sonra kapsamı genişlemiş ve pek çok amaçtan biri olmuştur. Diğer amaçlar; kamu hizmeti, üretkenlik, sosyal sorumluluk, kaliteli üretim, insanlara zarar vermeme vb. unsurlar iş dünyasının amaç kapsamına girmiştir.

Sosyal sorumluluk, iki yönden gerçekleşmektedir. İlki, iş ediminin gerçekleşmesini sağlayan bütün unsurları dikkate almaktır. Bunlar çalışanın bir insan olduğunu; ihtiyaçlarını, haklarını ve değerlerini göz önünde bulundurmadır. Hakların ve sorumlulukların daha geniş sosyal bağlamda anlam kazandığını ve gerçekleştiğini görmektir. Dolayısıyla, şirket, kültürü olan bir kurum olarak karşımıza çıkar. Bir ileri adımda da, şirketin, çalışma kurumunun vb. bir toplumda hayat bulması söz konusudur. Şirketin uluslar arası bir niteliğe sahip olması bu durumu değiştirmez, bilakis toplumun bir ileri adımı insanlık toplumu şeklinde daha geniş bir zeminini ifade eder. İşte sosyal sorumluluğun ikinci yönü, bütün bu katmanlardaki unsurların birbiriyle ilişkisini dikkate alarak, onlara yönelik uygulamalar gerçekleştirmektir. Sosyal sorumluluk fikrinin, şirketin ya da kurumun aynı zamanda reklâm malzemesi olarak kullanabileceği, dışa yönelik kısıtlı bir bağış anlayışıyla bir ilgisi yoktur. Zira sosyal sorumluluk fikri, dar kar düşüncesinden ve asıl unsur olarak sadece hissedarları ya da iş sahiplerini görmekten işin gerçekleşmesini sağlayan bütün kesimleri, üreticileri, çalışanları ve tüketicileri dikkate alan daha geniş bir paydaş kitlesini var saymaya dönüşmüştür. Bu dönüşüm, salt kâr amaçlı, sonuçları ve niteliği düşünülmeyen sadece üretim anlayışından, yukarıdaki paydaş kapsamını dikkate almanın bir gereği olarak, kamusal amaca hizmet etme, kaliteli üretim, insanlara yani topluma zarar vermeme gibi unsurları hesaba katan bir iş sürecini beraberinde getirmiştir. İş hayatı artık kanlı bir var oluş-yok oluş mücadelesi alanı değil, işbirliğine dayanan, birbirine güvenen ve değer veren insanların oluşturduğu bir çalışma kültürü çerçevesinde cereyan eden, bireyin ve şirketin dâhil olduğu toplumun değerlerini dikkate alan bir hayata dönüşmüştür. Bir bakıma iş etiğini dikkate alan bireyin ilkesi "Ben siftah ettim (bugün ilk satışımı yaptım). Komşu

esnaf henüz sifatah etmedi. Diğer ihtiyacınızı lütfen ondan karşılayın” anlayışından, “kamunun canı cehenneme, ben sadece hissedarlarımı düşünüyorum” anlayışına, daha sonra da “insan değerlidir ve hiçbir amaç için araç yapılamaz” anlayışına dönüşmüş görünmektedir. Bu ise, iş yaşamının zeminindeki felsefi-etik tutumun tekrar pozitif bir tavra dönüştüğünü göstermektedir.

Ancak unutulmamalıdır ki, iş dünyasında her türlü anlayış, pozitif olduğu kadar negatif tutumları temel edinmiş insanlar ve kurumlar her zaman bulunabilir. Vurguladığımız dönüşümler iş etiği bakımından gün yüzüne çıkmış unsurlardır, bunların hayata geçirilmesi insan unsuruna ve bu konudaki istenç ve bilinçliliğe bağlıdır.

KAYNAKÇA

- Aristotle, **Ethica Nicomachea**, Translated by W.D. Ross, (**The Basic Works of Aristotle** içinde, Edited by Richard McKeon, Modern Library Paperback Edition, New York, Toronto 2001). Türkçe çev. **Nikomakhos’a Etik**, çev. Saffet Babür, Ayraç Yay., Ankara 1997.
- _____, **Politics.**, Translated by Benjamin Jowett, (**The Basic Works of Aristotle** içinde, Edited by Richard McKeon, Modern Library Paperback Edition, New York, Toronto 2001).
- Ayas, M. Rami, **Kur’an-ı Kerim’de Çalışma Kavramı Sosyolojik Bir Yaklaşım**, Akademi Kitabevi, İzmir 1994.
- Bourke, Vernon J., **History of Ethics**, Image Boks, New York 1970.
- Cüceloğlu, Doğan, **İnsan ve Davranışı**, Remzi Kitabevi, 4. Basım, İstanbul 1993.
- Downie, R. S., **Roles and Values: An Introduction to Social Ethics**, London 1971.
- Dumlu, Ömer, **Kur’an-ı Kerim’de İyi İnsan ve Yararlı İş**, Çağlayan Y., İzmir 2000.
- Etik Kuramları**, Derleyen ve Çeviren, Mehmet Türkeri, Lotus Yay., Ankara 2008.

- Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur'an Dili**, Eser Neşriyat, İstanbul 1982.
- Emiroğlu, İbrahim, **Mantık Yanlıları**, M.Ü. İlahiyat Fak. Vakfı Yay., İstanbul 1993.
- Friedman, Milton, "The Social responsibility of business is to increase its profits", **The New York Times**, 13 Eylül 1970.
- Hampton, Jean, "Hobbes, Thomas", **Encyclopedia of Ethics**, Edit. L. C. Becker, Grland Publishing, New York, London 1992.
- Hobbes, Thomas, **Leviathan**, çev. Semih Lim, Yapı Kredi Yay, Üçüncü Baskı, İstanbul 1992.
- Hofman, Richard C., "Corporate Social Responsibility in the 1920s: an institutional perspective", **Journal of Management History, Business ethics from the industrial revolution to the 1960s**, (E-source), Vol. 13, No. 1, Bradford 2007. Erişim: <http://katalog.adm.deu.edu.tr/search~S0?/t+Business+Ethics/tbusiness+ethics/1,11,13,B/1856~b1282192&FF=tbusiness+ethics+from+the+industrial+revolution+to+the+1960s&1,1,1,0>
- İzutsu, Toshihiko, **Kur'an'da Dinî ve Ahlkâkî Kavramlar**, çev. Selahattin Ayaz, Pınar Yay., Üçüncü Baskı, İstanbul 1997.
- Kant, Immanuel, **Ahlâk Metafiziğinin Temellendirilmesi**, çev. İoanna Kuçuradi, Hacettepe Üniv. Yay., Ankara 1982.
- Long, A.A., Long, A.A., "Cynics", **Encyclopedia of Ethics**, Edit. L. C. Becker, Grland Publishing, New York, London 1992.
- _____, "Cyrenaics", **Encyclopedia of Ethics**, Edit. L. C. Becker, Grland Publishing, New York, London 1992.
- Moon, Chris, Bonny, Clive va. **Business Ethics: Facing up to the Issues**, (E-Book), Bloomberg Pres 2001. Erişim: <http://katalog.adm.deu.edu.tr/search~S0?/t+Business+Ethics/tbusiness+ethics/1,11,13,B/1856~b1286927&FF=tbusiness+ethics&3,3,1,0>
- Solomon, Robert C., "Business Ethics", **A Companion to Ethics**, Edited by Peter Singer, Blackwell Publishing, Oxford, Massachusetts 1997.
- Türkeri, Mehmet, "Hedonizm Bir Hayat Felsefesi Olarak Kabul Edilebilir mi?", **tabula rasa**, S: 20, Isparta 2008.
- _____, **Muhammed Hamdi Yazır Elmalılı'nın Ahlâk Felsefesi**, İzmir İlahiyat Vakfı Yay., İzmir 2006.

Aristoteles ve İş Etiğindeki Temel Değerlerin Dönüşümü _____ 155

Üstünel, Besim, **Ekonominin Temelleri**, Dünya Yay., İstanbul 2000.

Weber, Max, **Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu**, çev. Zeynep Gürata, Ayraç Yay., Ankara 1999.